

KANT, AVAGY A FILOZÓFUS BECSÜLETE

Pietista családjában sem láthatott egyebet: a kötelességek szerint kell élni, mert másképp nem lehet. S mi a kötelesség? Most ne feszegessük, bizonyára az is elegendő, ha belső parancsnak nevezzük. Hogy ez miből származik? Hát választásból: eldöntöm, mi a kötelességem. Mi az iparos kötelessége, kérdezhetette volna, ha családjában ez nem lett volna valamilyen nagyon gyakorlati dolog, inkább saját kötelességéről gondolkodott, vagyis inkább saját kötelességét teljesítette. Ő ugyanis értelmiségi volt, filozófus, profi gondolkodó, és gondolkodói kötelességét teljesítette.

A gondolkodó kötelessége: végiggondolni a gondolatot. A történelemben itt-ott felbukkanó filozófusok természetesen tudták, hogy kötelességük végiggondolni a gondolatot, és Kant korában már ismerték a nagy filozófusok titkát: az eredeti gondolat végiggondolói közül kerültek ki azok, akik mondani tudtak valamit az embereknek. A gondolkodó nem alkudhat meg: a gondolat megszünteti magát, ha megalkuvó módon megáll a félúton. A cselekvésben abba lehet hagyni valamit, meg lehet békülni a félig sikerülttel is, ki lehet egyezni, de a gondolkodásban mindez lehetetlen. A gondolatot, ha terméketlennek bizonyul, el lehet felejteni, de a profi gondolkodónak ki kell mutatnia, miért volt terméketlen a gondolat: a gondolkodást nem lehet abbahagyni.

Kant csak ennyit tudott: számára nem létezhetnek gátló külső vagy belső körülmények, képességei és a kor nyújtotta lehetőségek szerint gondolkodnia kell. Puritánus családi hagyományait teljesítette: úgy tett, mint nyereggyártó elei. Csak éppen a maga területén. Nem lehetett rászólni, ráparancsolni, hiszen nem tehetett másként. A gondolatot választotta, és ezzel kész. A döntés idején még nem tudhatta, hogy képes lesz-e valamilyen eredeti teljesítményre, de ha a siker reményében is választott, ez semmiképpen nem határozta meg döntését, egyszerűen erre készítették képességei. Ha rosszul

tanul, és nem biztatják, akkor bizonyára mesterember lett volna, de hát éppen a gondolkodásra voltak adottságai.

Mivel a város – Königsberg – közösségéhez tartozott, nem különbözött el attól: bárki felkereshette albérleti szobájában, s nagyon későn saját házában is. Szerették: olyan volt, mint a többiek. Az emberek cselekedtek, amit cselekedtek, s nem volt kitüntetés az egyetemi tanári rang; ahogy nem volt kitüntetés a nyergesmesteri cím sem. Beosztások persze voltak, de ezek annyi kötelességgel jártak, hogy csak az vállalhatta, aki éppen a szervezésben volt tehetséges. Königsberg mércéje: a becsületes teljesítmény. Mindenki számára éppen ott, ahol tevékenykedett. A jó nyergesmester és a jó filozófus egyenlő rangú polgára volt a városnak.

Senki sem röknyödött meg, ha a filozófus elvont gondolatmenetekben hajszolta az Igazságot, és a filozófus sem érzékelt valamiféle veszélyt az igazság kimondásában. A feladata volt kimondani, nem volt ebben semmi különleges. Ebben a néhány ezer lakosú városkában olyan újságot adtak ki, amely szívesen közölte a filozófiai tanulmányokat: a nyergesmeszterek számára természetes volt ez. Egyszerű verseny: mindenki tegye a magáét. A hatalom nyilván beleszólt időnként a szellemi életbe, de ez mit sem változtatott a közöség belső értékrendjén.

Filozófiai fejlődése Kantot egyenletesen vezette az egyetemi tanszék felé, bár már majdnem 50 éves, amikor magántanárból professzor lesz. A kor ismert problémáival foglalkozik, és a rációba vetett mély hit alapján a világ egyetemes törvényeit keresi. A természet egységes értelmezésének igényéből születnek első tanulmányai: ezekből bárki észreveheti gondolkodói elmeélet. Ekkor szerzi meg a becsületes munkás közösségi rangját, ekkor halmozza fel a későbbi 11 éves hallgatás számára az erkölcsi tőkét.

Mert igaz az, hogy az újabb cselekvés következményeit nem lehet a régi cselekvések következményeivel igazolni, de a gondolkodó sajátosan cselekszik: számára a hallgatás is erkölcsi cselekvést jelent. A hallgatás egyszerűen annyit jelent, hogy a gondolkodó nem tudja végiggondolni a gondolatot, vagy a hatalom nem képes tudomásul venni a végiggondolt gondolatot. Ez két különböző dolog, mindkettő egyszerű azonban. Néma az, aki hallgat? Nem az; csupán beszélni képtelen. Kant 1770 és 1781 között nem külső, hanem belső kö-

rülményei miatt hallgat. Szörnyű dolgot érlel: addigi filozófiai nézeteinek tagadását, *A tiszta ész kritikáját*.

1724-ben született, tehát 46 éves korától 57 éves koráig tart a csend. Ha megtöri, akkor csak hazudni tud: nem hitt már abban, amit metafizikának neveznek, és nem gondolta még végig azt, amiért többé nem hihetett. Óriási kockázatot vállal: lehetséges, hogy soha többé nem tud majd megszólalni, de a hazugságot nem vállalhatja. A gondolkodó gyötrelme az, hogy nem hazudhat: még a kegyes hazugságok is eltorzítják a gondolatot. Inkább a szellemi vagy testi pusztulás, mint a hazugság. A közéletben akkor gyakran taktikáztak: a gondolkodónak csak stratégiája van, illetve tisztsége, ami egy és ugyanaz.

Szerencséje volt: eleget élt ahhoz, hogy megírja a Kritikákat. 1804-ben halt meg, de már 1797 körül megállt az óra: kiketyegte magát. Ez már a végleges csendhez hasonló hét év volt: nem zavarta különösképp, hiszen elmondta mindazt, amit el tudott mondani. Már komolyan vették és kiröhögték, amint ez szokásos, tehát érzékelhette azt, amit tudott: teljesítette kötelességét. Voltak pillanatai, amikor rendkívülinek tudta teljesítményét, amely rendkívüli volt, de ez nem lényeges. Ezt tudta elmondani, tehát elmondta. És miután mindig azt mondta, valamilyen belső ragyogásban élte végig életét.

Igazsága nem okozott neki valamilyen elégtételt: nem volt benne kajánság. Természetes volt számára, hogy igazat mondott, mást nem tehetett; és nem azért mondott igazat, hogy igaza legyen. Ez távolította el örökre a hatalomtól: az intézmények ideológiai alapja az állhatatlanság, amely csak akkor fejezheti ki magát, ha szakadatlanul állítja, bizonyítja, hogy az emberek tévednek. Kant a tévedésekhez való jogot védte meg, amikor igazságával nem kérkedett, és nem kívánta az összes többi filozófusok egyetemes hülyeségét bizonygatni. Egyébként is: a gondolkodó hatalma a logika, a hatalomé viszont a hatalom mélysége és átfogó volta. Összemérhetetlen mennyiségek, mondta Kant. Ő nem volt patikus: csak gondolkodó volt, s ekképp nem is mért össze semmit.

Amikor lemondott egy filozófiai babonáról, akkor valóban kopernikuszi fordulatot hozott létre a filozófiában. Nem elegendő ezt bátor tettetnek nevezni, hiszen ez a kifejezés a konkrét cselekvések jellemzésére alkalmas ugyan, de mit sem

mond a gondolkodó indítékairól. Csak következetes volt, s ha ez bátorságnak tetszett utólag, akkor annál jobb. Kopernikusz mikor képtelen volt megmagyarázni a csillagok mozgását úgy, hogy a földet tekintette mozdulatlan központnak, akkor megfordította a kérdést: mi volna, ha a föld forogna és a csillagok volnának mozdulatlanok? Így már ment a magyarázat. Kant is megfordította a metafizikai kérdésföltevést: ha a tiszta ész fogalmai igazak, akkor hogyan egyezhetnek meg a valósággal? Az addigi metafizika lemondott a tiszta ész fogalmairól vagy Istenhez kapcsolta azokat, hogy a fogalom és a valóság egységét igazolja. Kant viszont átlátta: ha a megismerés tárgya a világ, akkor a tiszta ész fogalmai illúziók. Nem tudott lemondani ezekről, filozófiai meggyőződéséhez tartoztak. Tehát nem a világ a megismerés tárgya, ha nem valami más: a tapasztalat. És a tapasztalat az, ami a tiszta ész fogalmaiból származik.

Megfordítani a dolgot, ha ellentmond a tényeknek: végbevinni valamit, ami ellenkezik a megszokott értelmetlenséggel, ez a kopernikuszi fordulat. Kétségtelen, hogy nem érdem, hanem a józan ész parancsa. A kötelességből származó parancs: ha nem engedelmeskedik neki, akkor a józan ész elpusztul. Ez is lehetőség: a történelem egyik furcsasága, hogy ez is lehetőség. De nem a furcsaságokról van szó, hanem arról, hogy a kopernikuszi fordulatot megtenni kötelessége annak, aki felismeri ennek lehetőségét, de ha erre nem is képes, de felismeri a Más-ban ennek elmulasztott, eltaktikázott lehetőségét, akkor le kell leplezni a tehetetlenség ideológiáját. Kant több volt, mint leleplező, pontosabban más volt: a fordulat konstruktőrje. Szép, esztétikai értelemben szép építményt alkotott, de filozófiai szempontból a fordulat fontos, s talán semmi egyéb.

Amikor a tiszta fogalmakat még a világból kívánta levezetni, észrevette, hogy ellentétes állítások egyaránt igazolhatók a fogalmakkal: ezeket az ellentétes állításokat nevezte antinómiáknak. Tehát a fogalmak és valóság problémáját elválasztotta egymástól: a monolit világból csak a különbözőség maradt meg. És ezek a különbözőségek nagyon jól megfértek egymással: Kant óta tudjuk, hogy megférnek egymással, hogy a monolit csak vágy, a különbözőség viszont valóság.

Teljesítette azt, ami reá szabott, amint az emberek teljesítik azt, amit teljesíthetnek, mert élnek, idejük van, amennyi van, „nem a gyulladt vagy kialvó eszmélet lüktető ideje, hanem a keltő órában toporzékoló, ébredéstől elalvásig rágató, kicsinyes, hasadozott és csaló hajcsáridő” (Konrád György).

1974